

AVTOBIOGRAFIK DISKURSDA FRAZEMALARNING LINGVOMADANIY AHAMIYATI

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat

o'zbek tili va adabiyoti universiteti

f.f.d., dots. Sh.M.Xamroyeva

tayanch doktoront Azimova Yulduz Baxtiyor qizi

Annotatsiya:

Mazkur maqolada avtobiografik diskursda ishlatilgan frazeologik birliklarning lingvomadaniy mazmuni, ularning shaxs xotirasini ifodalashdagi roli hamda milliy-madaniy identitetni shakllantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Muallif frazemalar orqali milliy qadriyatlar, mentalitet, tarixiy voqelik va shaxsiy tajribalar qanday ifodalanishini ko'rsatadi. Maqolada frazeologizmlar til va madaniyat o'zaro ta'sirining yorqin namoyoni sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: avtobiografik diskurs, frazeologizm, lingvomadaniyat, identitet, madaniy kod, milliy tafakkur

ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

В АВТОБИОГРАФИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Доктор филологических наук, доцент Ш.М. Хамроева

Докторант Азимова Юлдуз Бахтиёровна

Ташкентский государственный университет

узбекского языка и литературы имени Алишера Навои

Аннотация:

В статье рассматривается лингвокультурное значение фразеологических единиц в автобиографическом дискурсе. Анализируются их функции в передаче личной памяти, менталитета, исторических реалий и культурных ценностей. Автор подчеркивает, что фразеологизмы в автобиографии отражают как индивидуальный, так и коллективный культурный опыт, выступая маркерами национальной идентичности.

Ключевые слова: автобиографический дискурс, фразеологизм, лингвокультура, идентичность, культурный код, национальное сознание

THE LINGUOCULTURAL SIGNIFICANCE OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN

AUTOBIOGRAPHICAL DISCOURSE

DSc in Philology, Associate Professor Sh.M. Khamroyeva

PhD Student Yulduz Bakhtiyorovna Azimova

Tashkent State University of Uzbek

language and literature named after Alisher Navoi

Abstract:

This article explores the linguocultural significance of phraseological units in autobiographical discourse. It examines their role in conveying personal memory, mentality, historical context, and cultural values. The author argues that phraseological expressions serve as markers of both individual and collective identity, representing the deep interrelation between language and culture within the autobiographical narrative.

Keywords: autobiographical discourse, phraseologism, linguoculture, identity, cultural code, national mentality

Frazeologik birliklarning tilshunoslikdagi ilmiy ahamiyati juda ham yuqori. Frazeologik birliklar, ya'ni idiomalar yoki barqaror ifodalar, tilning tuzilishi va ifoda boyligida muhim o'rin egallaydi. Tilshunoslik nuqtai nazaridan ular lug'at tarkibining tizimli qatlamini tashkil etib, faqatgina til qonuniyatlarini emas, balki madaniy, tarixiy va kognitiv jihatlarni ham aks ettiradi. Frazeologik birliklarni ilmiy o'rganish tilshunoslikning bir necha yo'nalishlariga hissa qo'shadi: Semantika sohasida ular ma'no qanday qilib kompozitsiyaviy bo'lmagan shaklda (ya'ni alohida so'zlarning ma'nosidan bevosita kelib chiqmaydigan tarzda) shakllanishini tushuntiradi. Pragmatikada ular gapiruvchilar qanday qilib barqaror iboralar yordamida hissiyot, baho yoki ijtimoiy munosabatlarni ifodalashini ko'rsatadi. Kognitiv tilshunoslikda frazeologizmlar aqliy modellarga va kontseptual metaforalarga bog'langan bo'ladi. Madaniyatlararo kommunikatsiyada esa ular milliy mentalitet va madaniy o'zlik xususiyatlarini ochib beradi hamda tarjima

nazariyasi va madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bundan tashqari, frazeologik birliklar til o'rgatishda, ayniqsa ona tilida ham, chet tilida ham ravon va idiomatik nutqni shakllantirishda asosiy ahamiyatga ega. Ularni e'tibordan chetda qoldirish tilning sun'iy yoki ortiqcha so'zlar ko'p qo'llanishiga olib kelishi mumkin.

Demak, frazeologiya tilning chekkadagi emas, balki asosiy tarkibiy qismi bo'lib, u nafaqat nutq malakasini rivojlantirishda, balki chuqur ilmiy tahlil uchun ham muhim sohaga kiradi. Frazeologik birliklar— idiomalar, kollokatsiyalar, maqollar, matallar va boshqa barqaror iboralarni o'z ichiga olgan holda har qanday tabiiy tilning ajralmas va murakkab qismini tashkil etadi. Ularning tadqiqi leksikologiya, semantika, pragmatika, kognitiv tilshunoslik, sotsiolingvistika va lingvokulturologiya kabi tilshunoslikning turli yo'nalishlari bilan bevosita bog'liqdir. Frazeologik birliklar quyidagi xususiyatlarga ega:

Tuzilmaviy barqarorlik — ularning shakli qat'iy yoki qisman qat'iy bo'lib, grammatik o'zgarishlarga qarshilik ko'rsatadi.

Semantik yaxlitlik — ifoda ma'nosi ko'pincha uning tarkibidagi so'zlar ma'nosidan bevosita anglashilmaydi (masalan, “kick the bucket” = “vafot etmoq”).

Qayta qo'llanish (reproduktivlik) — ular tayyor til birligi sifatida ishlatiladi, bu esa nutq tejamkorligi va samaradorligini oshiradi. Bu barqarorlik nutq egasiga tilni erkinroq va idiomatik tarzda ishlatish imkonini beradi hamda tilning formulasimon tabiatini ochib beradi. Frazeologizmlar konnotativ ma'nolarni ifodalaydi va nutq jarayonida pragmatik vazifalarni bajaradi: Emotsional munosabatni yetkazish (masalan: “yettinchi osmonda uchib yurmoq” = juda quvonmoq), fikrni kuchaytirish (masalan: “xullas”, “to'g'risini aytganda”), kinoya, istehzo yoki xushmuomalalikni ifodalash. Suhbat jarayonida frazeologik birliklar nozik va kontekstga mos aloqani ta'minlab, nutq ifodaviyligini va aniqligini oshiradi. Kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan: frazeologizmlar ko'pincha kontseptual metaforalarni aks ettiradi, masalan: “vaqt — bu pul”

(masalan: “vaqtni sarflamoq”, “vaqtni yo‘qotmoq”). Ular madaniy bilim, dunyoqarash va jamoaviy tajribani kodlaydi. Ularni o‘rganish orqali til inson tafakkurini qanday aks ettirishi va shakllantirishi tushuniladi. Shunday qilib, frazeologik birliklar oddiy leksik birlik emas, balki xalq tafakkurini aks ettiruvchi kognitiv vositalardir. Har bir til o‘ziga xos madaniy asoslangan frazeologik birliklarga ega masalan: inglizcha: “a storm in a teacup”, o‘zbekcha: “tog‘ni ko‘rmay, pashshani urmoq”, fransuzcha: “faire d’une mouche un éléphant”. Ularning ko‘pi boshqa tillarda aniq ekvivalentga ega emas, bu esa tarjima va til o‘rgatishda muammolar keltirib chiqaradi.

Frazeologiyani o‘rganish madaniyatlararo kommunikatsiyani yaxshilaydi va matnlarni moslashtirish (lokalizatsiya)da, ayniqsa adabiyot, reklama va diplomatiya sohalarida muhim o‘rin tutadi. Chet tilini o‘qitishda frazeologik kompetensiya yuqori darajadagi til bilish ko‘rsatkichidir. Idiomalarga ega bo‘lgan o‘rganuvchilar tilni tabiiy va ona tilidek tarzda qo‘llay oladilar. Sun‘iy intellekt va tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) sohasida frazeologizmlarni aniqlash va tushunish mashinali tarjima, muloqot botlari, his-tuyg‘ularni tahlil qilish, ovozli yordamchilar kabi tizimlar uchun zarurdir. Frazeologizmlar ko‘pincha so‘zma-so‘z tarjimaga bo‘ysunmaydi va kontekstga asoslangan idiomatik talqinni talab qiladi. Frazeologik birliklar — tilning oddiy bezagi emas. Ular tilning ifodaviy kuchining markaziy unsurlari, nutq, shaxsiylik va muloqotni tushunishda kalit omillaridir. Ularning ilmiy tadqiqi bizga til qanday ishlashi, inson qanday o‘ylashi, va madaniyat qanday saqlanib, til orqali uzatilishini anglashda muhim bilimlarni beradi.

O‘zbek tilshunosligida frazeologizmlar bo‘yicha ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan, o‘zlarining ilmiy asoslangan nazariy qarashlarini ilgari surgan olimlarimizdan M. Yo‘ldoshev – frazeologizmlarning tarkibi, strukturasi va stilistik funksiyasi haqida chuqur tadqiq qilgan. N. Mahmudov – frazeologik birliklarning lingvistik va leksik-semantik xususiyatlarini o‘rgangan.

M. Mirzaahmedov – o‘zbek frazeologizmlarining lug‘aviy va semantik jihatlarini tadqiq qilgan. Ushbu ishlarning asosiy g‘oyalari negizida frazeologizmlar – tayyor til birliklari bo‘lib, ko‘pincha obrazli ifoda va xalqning milliy tafakkurini aks ettirishi, milliy-madaniy identitet ko‘zgusi sifatida tilning lingvokulturologik qatlamini belgilashi kabilar yotadi.

Jahon tilshunosligida ham frazeologizmlar olimlar tomonidan samarali o‘rganilgan. A.V. Kunin rus olimi, lekin ingliz frazeologiyasining yetuk tadqiqotchisi hisoblanadi. J.R. Firth – frazeologik birliklarning kontekstdagi o‘rni va kollokatsiyalar nazariyasini ishlab chiqqan. John Sinclair – “corpus linguistics” asoschisi, frazeologik birliklarni katta hajmdagi matnlarda tahlil qilgan. Fernando & Flavell – frazeologik birliklarni turlarga ajratish usulini taklif qilgan. Yuqoridagi olimlar qarashlariga ko‘ra ingliz tilida frazeologik birliklar idioms(idiomalar), collocations(iboralar), phrasal verbs(so‘z birikmalari) kabi shakllarda uchraydi.

J.R. Firth fikriga ko‘ra, “you shall know a word by the company it keeps” – ya’ni so‘zlar o‘z kontekstida ma’no kasb etadi. Frazeologik birliklar tilda reproduktiv (qayta ishlatiladigan) birlik sifatida qatnashadi.

Bundan tashqari Germaniyalik Wolfgang Fleischer – frazeologiyaning klassik nazariyotchilaridan biri hisoblanadi. Helmut Glück – frazeologik birliklar, idiomlar, metaforalar va tilda ularning vazifasi haqida izchil nazariyalar yaratgan. Rosemarie Gläser – frazeologiyaning semantik va stilistik tahlil usullarini ishlab chiqqan. Nemis tilshunosligida frazeologizmlar – sprachliche Einheiten, ya’ni til birliklari sifatida tahlil qilinadi. Idiomlarning nicht-wörtlich Bedeutung (so‘zma-so‘z bo‘lmagan ma’no) asosida talqini keng o‘rganiladi. Frazeologik birliklar ijtimoiy-madaniy kontekstda ham o‘rganib kelingan. Frazeologizmlar lingvokulturologik yondashuvda til va madaniyat o‘rtasidagi ko‘prik vazifasini bajaradi. Ular o‘zbek tilida milliy mintalitet, tarix va stereotiplarni aks ettiruvchi semantik birliklar bo‘lib, frazema shaklida aniq ko‘rinish topadi.

Avtobiografik diskursda frazeologizmlarning oʻrni dolzarb va chuqur ilmiy masala boʻlib, shaxsiy tajriba va madaniy xotiraning stilistik, lingvokulturologik va emotsional ifodasida frazeologik birliklar muhim rol oʻynaydi. Frazeologizmlar ichki kechinmalar, hissiyotlar va holatlarni ifodalashda tabiiy va taʼsirchan vositadir. Masalan: "Yuragim orqaga tortdi", "koʻnglim gʻash", "ichimda olov yonardi" — muallifning emotsional holatini berishga xizmat qiladi.

Avtobiografik matn — bu madaniy xotiraning til shakli, frazeologizmlar esa xalqona tafakkur, qadriyatlarni ifoda etadi. "Boshi berk koʻcha", "ketmonni koʻtarish" kabi birliklar muallif hayoti kechgan davr, ijtimoiy muhitni yoritadi. Har bir muallif oʻziga xos stilistik boylikni frazeologizmlar orqali namoyon qiladi. Bu oʻquvchi bilan dialogik (muloqotli) aloqani kuchaytiradi.

"Koʻp suvlar oqib oʻtdi", "hayotimning qora kunlari" — bu nafaqat hikoya, balki shaxsiy stil hamdir. Baʼzan frazeologizmlar realiya (madaniy oʻziga xos birliklar) bilan uygʻunlashadi: "Saboq oʻrniga doʻppimni yedim" — bu ibora real holatni va madaniy voqeani ifodalaydi.

Avtobiografik diskursda frazeologizmlar — bu shaxsiy hayotni madaniy ifodalash vositasi, stilistik emotsiya yuklovchisi va lingvokulturologik belgidir, ular orqali subyektiv tajriba universal tushuncha sifatida taqdim etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Mirzaahmedov M. Oʻzbek tilida frazeologizmlarning leksik-semantik xususiyatlari. — Toshkent: Fan, 1996.
2. Mahmudov N. Oʻzbek tili frazeologiyasi asoslari. — Toshkent: Oʻqituvchi, 1982.

3. Бархударов Л.С. Язык и перевод. М.: Междунар. отношения, 1975.
4. Вайсбурд М. Л. Реалии как элемент страноведения // Русский язык за рубежом. 1972. №3. С. 98–100.
5. Фёдоров А.В. Основы общей теории перевода. М.: Высш. шк., 1983.
6. Швейцер А.Д. Теория перевода, статус, проблемы, аспекты. М.: Наука, 1988. 1973.
7. Чернов Г.В. В вопросу о передаче безэквивалентной лексики при переводе публицистики на английский язык. – Уч.записи МГПИИЯ. Вып 58. – 1958.
8. Usmanova Sh. Lingvokulturologiya, darslik. – Toshkent , 2019.
9. Иванов, А.О. Безэквивалентная лексика. Типография издательства СПбГУ, 2006.
10. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. 4-е изд. М.: КомКнига, 2007.
11. Pedersen, J. Subtitling Norms for Television: An Exploration Focusing on Extralinguistic Cultural References. John Benjamins Publishing, 2011.
12. Laponen, M. Irrealia and Translation. Journal of Language and Culture, 2009,
13. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). — М.: Высшая школа, 1990.
14. Влахов С.И., Флорин С.П. Непереводимое в переводе. — М.: Международные отношения, 1980.
15. Firth, J.R. (1957). Papers in Linguistics 1934–1951. Oxford: Oxford University Press.
16. Fernando, Chitra & Flavell, R. (1981). On Idiom: Critical Views and Perspectives. Exeter Linguistic Studies.
17. Sinclair, J. (1991). Corpus, Concordance, Collocation. Oxford University Press.
18. Fleischer, W. (1982). Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig: VEB Enzyklopädie.

19. Gläser, R. (1986). Phraseologie der englischen Sprache. Ein Lehr- und Arbeitsbuch für das Hochschulstudium. Leipzig.
20. Glück, H. (2000). Metaphern, Idiome und Phraseologismen in der deutschen Sprache. Tübingen: Narr Verlag.
21. Jumaniyozova D. Avtobiografik diskursda frazeologizmlarning lingvomadaniy funksiyasi. — TDPU ilmiy to‘plami, 2021.